

**Драгослав
МИХАИЛОВИЋ**

**ЛОВ НА
СТЕНИЦЕ**

■ Laguna ■

Copyright © 1993, Драгослав Михаиловић.

Сва ауторска права задржана. Објављено посредством ауторске агенције P. & R. Permissions & Rights Ltd., Limassol, Cyprus.

Copyright © овог издања 2021, ЛАГУНА

Сабрана дела Драгослава Михаиловића
Књига 6

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

ЛОВ НА СТЕНИЦЕ

1.

Почетком седамдесете, док се бука око забране представе *Каг су цветјале ѿикве* из све снаге вртела по орбити јавног живота, један човек је изненада рекао пензионисаном пуковнику Удбе Славку Глумцу:

„А ти се не хвалиш да си педесете године у Ђуприји ухапсио писца ових *Тикава*?“

Некадашњи Ранковићев ас, који је у међувремену доживео разна понижења, па и то да у чистки деветсто шездесет шесте године најпре свога шефа изда, а затим да и сам с презиром буде шутнут у пензију, на то је пребледео и ухватио се за главу.

„Јао“, промуцао је, „да он то негде не напише!“

Хоће, богами. Зашто не би написао?

Бивши затвореник тада ће вратити у сећање тридесет петогодишњег лепушкастог, високог потпуковника у елегантном тегет оделу, са глумачким

презименом и размаком између доњих секутића, који је у лето деветсто педесете дошао у Ђуприју на челу групе официра Удбе Србије и заорао широку бразду новог масовног терора. У крајњем билансу, за три-четири године, потпуковниковом замисли и заслугама подручних му „сабораца“, у овом „раду“, у градићу од десетак и срезу од двадесетак хиљада становника на краће и дуже време привођено је, саслушавано и хапшено, сигурно, на стотине људи, док је на дуг рок прогањано бар хиљаду њих.

Мој град је на тај начин постао, истина, мало одоцнело, заслужан утемељивач Голог отока, са четири-пет десетина заточеника, од којих се добра половина из логора вратила као лакше или теже инвалидна. И, разуме се, захват је био присут извесном количином лешева – за неколико година, укупно, рецимо, десет! – од којих би неке на лични рабош морао зарезати дотични јунак Славко Глумац.

2.

Потпуковник је у овој „акцији“ имао три помоћника.

Први међу њима, складни, овисоки, наочити мајор Рајко с таласастом црном косом јављао се само у његовом присуству и тада је настојао да буде грубо директан и помало бирократски прагматичан. Запамтио сам га једино по томе што ми је једанпут пришао стегнутих песница с намером да ме боксује у груди и изненада ме упитао да ли сам болестан „на плућима“. На мој одговор, кезећи се, снажно ме

је цакнуо ципелом у цеваницу. Мислим да сам ту модрицу затим носио бар месец дана.

Иначе, није се истицао суровошћу. Сиктао је као и други, али није трчао да те удари први.

Други, мајор Драгутин Младеновић Младен, свињолик душтабанлија са крофнама сала на затиљку, вулгаран сељачки дрипац као придошао из кичерских гангстерских филмова, непрекидно се правио важан, засукујући рукаве као да се спрема за неки важан посао. За време четворног унакрсног саслушања којем су ме подвргли, кобајаги запослен, често је излазио из собе, неспретно избацујући велика стопала у страну, и затим се брзо враћао.

„Шта“, питао би тада, „овај вам још ћути! Па они тамо певају као птичице!“

Био је први који ми је опалио шамар и тиме срушио баријеру која постоји између човека још слободног и оних који му слободу управо одузимају; после тога могу да му раде шта хоће. За време његове деонице ноћног конвејера, што је онда био непознат израз из совјетског логорашког аргоа, када су ме у континуитету наизменично саслушавала њих четворица, често више нисмо имали о чему да разговарамо. Тада је волео на столу, глумећи или стварно, оставивши крај руке пиштољ, да задрема и да без устручавања, као да му се у неудобном положају гузица гуши, дуго, клокотаво, кркљаво прди. Од тог звука би се изненађено трзао, грабио би оружје и, смешно натечен, наперио би га на мене.

„’Оћеш да те убијем?“, избечено би питао. „’Оћеш да те убијем!“

Мислим да је био из Трстеника, или из околине, можда баш из Велике Дренове. Једанпут ми је Добрица Ђосић за њега скрушено признао да му је рођак. Није изгледало да се тиме хвали.

Накнадно је, после неколико дана, из обласне Удбе у Крагујевцу, приспео и трећи Глумчев помоћник. То је био још један Рајко (или Младен, нисам сигуран!), мален, крутељаст, просед четрдесетогодишњак налик на запуштеног бившег боксера ниже категорије који се бави издавањем квита на сточној пијаци. Имао је оборена рамена и кратке снажне руке, чије је модре алкохоличарске шаке, чим нема цигарету у прстима, једну другом нервозно стискао.

У мом затвореничком искуству скоро да не памтим сличну удбашку индивидуу. Видео сам га свега неколико пута и ни једанпут од њега нисам чуо ни једну једину обично изговорену реченицу. Тај се само драо! И сам поглед на „народног непријатеља“ изазивао је у њему праве падавичарске нападе јарости, тад ваљда није ни био у стању да осети ишта друго сем жеље да окривљеног истог часа убије. А та жеља му се у његовом сумрачном животу, мора бити, више пута и испунила. Кад год сам га видео, имао сам утисак да би ме могао затући врљиком као пијан сељак скота.

Глумац, Високи Рајко и Младен дошли су из Београда и то се примећивало и на њиховој одећи. Потпуковник у камгарнском оделу, а Рајко у тегет сакоу и тамносивим панталонама, чак са краватама, додуже, црвеним, били су нападно грађански обучени, елегантни попут комерцијалних директора који често путују. Ни помена у том летњем добу, разуме

се, о чизмама или о кожном капуту, али ни о титовци или неком другом војном детаљу, па чак ни о крагни кошуље избаченој преко капута. Све је на њима било упадљиво цивилно.

Исти тај покушај могао се назрети и на Младену. Раскопчаног оковратника бледоплаве авијатичарске кошуље, мајор се шепурио у гломазном морски плавом сомотском сакоу, какав ће доћи у моду тек коју годину касније, и шкрипао великим новим браон ципелама купљеним вероватно у дипломатском магацину. Међутим, све је на њему деловало здудано и као смуљено, ако не и помало развргано. Елеганција је на његовом тустом телу изгледала као залутала.

За разлику од њих, Мали Рајко такве амбиције није ни имао и био је сур, изгужван и аљкав као провинцијски шустер. Крагну кошуље, која је и после прања вероватно деловала прљаво, упорно је носио преко ревера сивог сакоа, а такве боје биле су му и панталоне. Носио је, зачудо, одело! На избледелим ципелама излизаних, кривих потпетица увек је имао мало блата (чиме се ваљда поносио: управо се вратио с терена!), док му је, већ на метар, из уста био задах на прокислу ракију. Веровао сам да се мора осећати и на устајао зној. Али то ми, с нашим затвореничким смрадом на неопер, ипак нисмо могли намирсати.

3.

Имао сам укупно два сусрета лицем у лице с Малим Рајком, и оба су ми остала урезана у сећању.

Наш други сусрет десио се приликом једног суочења. Заменик управника затвора Ранко Шљивић ме је у соби прозвао и ја сам само на брзину натучао на себе зимски капут и пожурио пред њим ходником. Увео ме је у собу где су ноћу дежурали милицајци.

На столици у дну просторије седео је пријатељ с којим су ме суочавали. Блед, са црним колутовима око очију – нисам могао да оценим да ли од батина или од тешке болести од које је боловао – и са вишедневном необријаном јаком брадом, деловао је застрашујуће. Над њега су се наносили, уносећи му се у лице, чак тројица – мислим да су то били Глумац, Високи Рајко и Младен или увек униформисани капетан Секулић, који је у том тренутку вршио дужност опуномоћеника ћупријске Удбе.

Прелетео сам погледом по четворци, помисливши да мени то још нису радили. Уто ми однекуд са стране, где га дотле нисам ни приметио, прилете Мали Рајко.

„Шта гледаш, мајку ти једем издајничку!“, дрекну.

И, кезећи мркасте пијаничке зубе, скакућући као боксер, обасу ме серијом диреката и крошеа у плексус. Као да акцентује, последњи кроше упути ми ка устима. Пукоше ми обе усне.

Суочење није трајало више од минут или два, тек толико да с пријатељем изменим по три-четири кратке реченице. Био сам утучен више тим виђењем него батинама, које су ме, зачудо, држале у прибраности и напрегнутости. Пријатељ ми је изгледао потпуно беспомоћан, чинило ми се да из собе неће изаћи жив и само сам осећао жалост. И, пре него што сам се ту добро и снашао, разговор је био готов.

Мали Рајко је за то време – запазио сам окрзнувши га погледом – стајао мало са стране, увређено дувајући и брекћући. Бечио је закрвављене очи и бесно ме осматрао. Сад, иако нисам приметио да је ико дао икакав знак, још једанпут ми, исто онако боксерски, притрча. Био сам његовим претходним налетом просто залепљен за врата и он ме изнова обасу директима и крошеима.

„Марш напоље, мајку ти јебем!“ дрекну наново.

И милицајац ме журно изведе.

Али први наш сусрет, кад смо се и упознали, био је у ствари још упечатљивији.

То се десило убрзо пошто сам ухапшен. Налазио сам се у скупној „петици“ у истражном делу затвора (касније ћу у обема тим собама, и у овој и у оној милицијској, лежати као у самицама, по двадесетак дана) која је била препуна. На десетак квадратних метара лежало је нас неколико различитих – лопова, житара, „реакционара“, „задругара“, то јест оних који су нешто причали против сељачких радних задруга, проневеритеља, неки шумар Крушковић са Кучаја, који је био окован, припадник наоружане организације ДОРС (Демократске организације слободних људи Југославије!), и ја, као једини политички „због Руса“.

Управо сам с неким играо шах, чије фигуре су, по затворској традицији, биле начињене од ижваканог хлеба. Прибор за игру се, кад би се у ходнику зачуло неко опасно приближавање, из предострожности обично склањао. Тог дана нисмо били довољно опрезни или тихи и, кад смо се освестили, врата су већ била раскриљена.

Ушао је, први пут, дотле непознати Мали Рајко. Дошавши, желео је, очигледно, да види затвор. Управник ћорке, водник милиције Илић, застао је у ходнику.

Сви су, по кућном реду, устали. Ја сам остао седећи. Нагињао сам се над шаховску „плочу“ нацртану оловком на великом листу хартије.

Рајко је лагано прошао поред усправљеног реда робова, ништа не говорећи. Дошао је до мене на поду. Учинио сам напор да га не погледам: сада се чудим што ме у проласку није шутнуо у главу. И одмах се окренуо ка вратима.

У ствари, просто је истрчао у ходник, трупкајући ципелкама као дете које бежи.

„Па они вам“, панично је довикнуо, „овде играју шах!“ Само што није запомагао од грозде. „Забављају се као у бањи! ’Оћете ли и женске из куплераја да им доводите! Они играју“, ужаснуто понавља, „шах!“

Илић је утрчао и зграбио оне фигуре умотавши их у „плочу“ и гурнуо у ћуп, који се другде литерарније звао кибла. Треснуо је вратима и закључао нас.

Чим је Мали Рајко завршио обилазак, управник је дојурио са још двојцом милицајаца. Истерани смо на смотру са стварима у ходник, где смо постављени у врсту, и соба нам је пажљиво прегледана. Наше ствари су испревртане и све на шта *нисмо имали право* – карте направљене од картона, игле, парчићи оловака или њихова срца, минијатурни перорези или ножићи, кашике наоштраних дршки – било нам је одузето. А ускоро сам први пут бачен у самицу.

4.

Имао сам посла с удбашима ограниченим, примитивним и окрутним, какав је био Мали Рајко, који ма пуштање крви није значило ништа и који су били кадри да ти, чим груну на врата, у ходу пуцају у главу као у тикву на кукурузишту; с удбашима честољубивим, осветољубивим и свирепим, какав је био Душан Савић Шане, предратни финанс из Маскара код Варварина, који су, само ради тебе, умели у затвор долазити у поноћ и, трудећи се да их сви чују, вишекратно те безразложно пребијати; с удбашима препреденим, злурадним и подмуклим, с удбашима мрачним, сумануто једносмерним и закључаним, које ништа није дотицало као да говорите различитим језицима. Сви су они били глупљи и гори од Славка Глумаца и сви су ми наносили зло. Али нико ми толико зла није нанео као Славко Глумац.

Мојој судбини, која, ево, траје више од четрдесет година и која ће ми преко породице, а можда и преко писања, трајати и после смрти, допринели су многи, али нико толико и нико тако одсудно као удбашки кицош с рупицом у секутићима Славко Глумац. Четрдесет и више, ето, година памтим му ту рупицу у зубима, која му се, у доњој вилици, није налазила између средњих него између другог и трећег секутића и која га је врло лажљиво могла приказати симпатичним.

Он је био талентован изданак високе српске школе злочина Слободана Крцуна Пенезића, који свог учитеља, наравно, није могао достићи. Пенезић је једном половином био окрутан убица попут Малог Рајка и

немилосрдан наредбодавац масовних злочина попут Хајдриха и, другом половином, бистар осетљивко песничке памети и ужарене савести. У истом том човеку налазио се онај који једног дана својим рукама у Главњачи убија шесторицу људи, од којих једног дави голим шакама, онај који, како кажу – као министар! – командује водом за егзекуцију на стрељању Драже Михаиловића и онај који, разваљен алкохолизмом, у пијанству конвулзивно пада на под и очајнички запомаже:

„Моје су руке кржаве до рамена! Зашто сам то радио!“

Славко Глумац све то није могао бити. Не сумњам да је имао лично искуство крви, али то ипак није била његова вокација. Ако је икога убијао, тај није, рекао бих, сем можда на почетку ознашке каријере, простачки стрељао неког сељака или непознатог човека залуталог под титовски метак само да би на свој рачун смрти дописао нову јединицу. Није, верујем, ни командовао стрељачким водом на скрајнутом стратишту; био је довољно бистар да то увек избегне. Али је могао да нареди да се стрељање изведе и да му затим, ради професионалног каљења, и сам присуствује.

Његове личне муштерије смрти морале су му пружати крупан идеолошки, „револуционаран“ мотив. А такви никако нису могли бити неки провинцијски свештеници и учитељи – ови су обухватани оним општим списачним наређењима – него пре свега истакнутији четнички, а потом и немачки и усташки команданти и злочинци. Овај избор обезбеђивао му је предохрану од касније гриже савести, ако је ту предохрана уопште могућа. За њих је, сем тога, морао да

има и лична наређења Александра Ранковића, Светислава Стефановића или Слободана Пенезића и, затим, њихове, макар усмене, похвале. Као пуцач имао је, рекао бих, висока мерила, а њих, у средини где се убиствима хвалисало, није смео јавно изражавати него их само из дана у дан тактичком вештином и лукавошћу изводити.

Неки најинтелигентнији људи титовског режима у Србији налазили су се управо у политичкој полицији, а не тамо где су се доносиле стратегијске одлуке, и овакав Глумчев статус у служби могао му је обезбеђивати само најинтелигентнији у њој, а то је био Слободан Пенезић; једино је он могао да га разуме и да му донекле, док буде „паметан“ да га не ухвате, пружа заштиту. Зато сам у присуству Славка Глумца, који је изигравао надмоћну ироничност и духовитост, могао да будем сигуран да ме неће на лицу места изложити тежим телесним искушењима – приказ боксерске вештине Малог Рајка у таква не рачунам – јер ће се његови „саборци“ пред њим устручавати. Али, после тога, он би могао да ти смисли таква зла о каквима ови пуцачи с кука ни у својим зликовачким сањама не би могли сањати.

Он је био мислилац и стратег злочина, иако, наравно, не највећи у тој служби.

5.

Глумац је у Ђуприју дошао можда као члан неког ширег тајног Пенезићевог тврдог језгра за спровођење

новог терора у Србији, које се скривало под именом извесне „комисије за борбу против Информбироа“, или бар као близак њему, и имао је, разуме се, сва могућа овлашћења. Задатак му је био да на том путу покаже велику бездушност.

Удба је тада, могућно, имала разлога да моју варош, чију је идеолошку основицу представљао четнички покрет Драже Михаиловића, сматра полицијски забатаљеном. Један од првих послератних шефова Озне, Милан Миле Ракић, пореклом из Прокупља, налазио се као логораш на Голем отоку. Истина, он је тамо, као собни старешина „једанаестице“, био велики батинаш и злотвор, те можда и подметнут полицајац. Али нисам сигуран да је баш тако морало и бити; могао је и сам од себе да буде садиста, а и ухапшен је негде другде. Такође на неком другом месту, затворен је и његов наследник Ранђел Стевановић Вита, родом из околине Алексинца, и издржавао је казну у Старој Градишки са војним осуђеницима. А Бранко Латински, опуномоћеник око четрдесет осме, уклоњен је или због сумње за исто такво мишљење или због пасивности према „новом непријатељу“ и негде је без трага нестао. Судаћи по томе што му се жена, запослена у служби, некако на брзу брзину од њега развела и одмах преудала за другог удбаша, није искључено да му у животу у том тренутку нису цветале руже.

Педесете године опуномоћеничку дужност у Ћуприји привремено је вршио капетан Секулић. Тек тај за нови терор није био! Пореклом из сењских рудника, овај припрости четрдесетогодишњи

партизански борац, који више није имао времена за велико мењање сопствене личности, вероватно оптерећен породицом, а не гајећи у себи идеје о могућности да се врати у јаму или на очевску њиву, деловао је као да је у службу залутао. Хватања по шуми заосталих четника, хапшења сељака који „нису хтели“ да дају жито и Цигана који су по сеоским задругама крали овчје коже изгледа да је још схватао, али пред сложенијим догађајима био је потпуно збуњен.

Вероватно по Глумчевом распореду, био је други, а ваљда и пети, иследник на мом конвејеру; смене су им трајале отприлике по два сата. Али не знам шта смо причали!

„Ја видим“, рекао би, на пример, „ти си добар дечко. И не могу да верујем да не волиш свој народ! Је л’ волиш ти свој народ?“

Одговорио бих да волим.

„Па сигурно!“, лакнуло би му. „И ајде, лепо нам испричај, шта си то тамо с они издајници причао, па да идеш кући.“

Рекао бих да нисам ништа причао ни с каквим издајницима.

„Е, немој!“, опоменуо би он. „Немој! Него, ајде, лепо, размисли. Па да нам испричаш. Они су издајници. И ако си био с њи, издајник си и ти. И – да нам испричаш.“

Није ме излагао никаквим грубостима, али, онако како ме је Глумац поставио на три метра испред стола да стојим, од чега су ми све више трнули леђа и ноге, тако ме је задржао.

Кад ме је касније, видевши да су на мене кренули са великим притиском, обилазио у затвору, његово лице је имало једну поруку, коју он, и кад би смео, не би умео да изрази. Она је отприлике гласила: „Ја ово не разумем, али видим да хоће да те натерају да им се покориш; покори се, јер непокорност није вредна главе.“ Мислим да је дуго веровао да ћу бити убијен.

6.

Још једанпут сам с њим имао дугу расправу о томе да ли јесам или нисам издајник, али не могу да се сетим којим поводом. Да ли ми је он правио последњи ћупријски записник? Могло би тако бити, међутим, нисам сигуран.

Дакле, после скоро четири месеца боравка у затвору између ћупријске Цркве Светог архангела Михаила и Мораве, пре него што ће ме послати на даљу обраду у обласни затвор у Крагујевцу, а онда још даље, изненадио сам новог вршиоца дужности опуномоћеника Душана Шанета Савића својим признањем.

Пошто ми је десетак пута приредио ноћна пребијања, сад ме је позвао да сва моја одбијања дефинишемо једним записником. У соби је за писаћом машином била и дактилографкиња Брана Галовић, моја гимназијска и скојевска другарица, тренутно ваљда разведена, и као кобра опасни Шане, леп, висок црнпураст четрдесетогодишњак са брчићима, сад се држао достојанствено као мачак поред миришљавог шпорета.

Пустио ме је да седнем! А приликом пребијања гледао је чизмом да ме погоди у мошнице, од чега сам се нарочито чувао. После његових посета од тих промашаја имао сам модрице свуда по стомаку и бутинама.

„Шта ти је то“, изненадно је рекао, „с устима?“

Збуњено сам се обрисао. Гледао сам у шаку.

„Што су ти уста црвена? Је л’ тамо имаш крв?“

Опет сам погледао у шаку.

„Немам“, одговорих.

Није у ствари искључено да су ми усне биле испуцале од авитаминозе.

Изненада, пред Браном Галовић, показивао је бригу за мене! Тек на Голом отоку сазнаћу да су у Ћуприји затворску документацију преправљали и да су ми као дан хапшења, да би рок истраге ускладили са законом – они су држали до закона! – уписали неки датум два и по месеца касније. Шане Ћирин, како су га звали у родном Маскару, тиме ми је од живота украо још два и по месеца. Али, са друге стране, морам да признам, највероватније после овог разговора и највероватније баш он, написао је, ваљда за Удбу Србије, о мени такво мишљење да сам затим у Београду био кажњен краће од других затвореника. Био сам, уосталом, и далеко најмлађи.

Разговарао је готово пријатељски са мном. Ево, на крају, имам ли шта да му кажем?

Претходне две ноћи један пријатељ ми је кроз одгурнуту шпијунку, оштрим шапатом, поручивао да престанем с њима да се бочим, и да стално, разуме се, извлачим дебљи крај, него да им најзад признам

оно што већ знају; притом је вероватно мислио да и немају богзна шта да сазнају. И сад сам ја то Шанету „признавао“.

Да, потврђивао сам изненађеном иследнику, рекао сам оном младићу да ће ускоро почети да се хвале како их партија шаље и кад имају потребу да се посе-ру, јер за њега мислим да је лакташ и каријериста. Рекао сам и оном рођаку да ми, кад се сретнемо, само нешто брбљамо, а ништа не радимо и да би требало или оно да престанемо или ово да почнемо. Не знам баш шта бисмо могли да почнемо, можда да напишемо неки летак, али сумњам да бисмо знали како тај летак треба да изгледа. Да, понекад бисмо причали о томе шта смо слушали на радију. Немам радио-апарат, па бих каткад ишао код кога од њих да га слушам. И тако даље све неке крупне ствари.

Једанпут сам пред Мијом Милачићем имао суочење с једним другом из основне школе који је у том тренутку служио војску и кога су довели у затвор у војничкој униформи; требало је да расправимо да ли сам школском другу рекао да је партија четрдесет осме године, под изговором да хоће да створи широко засновану Народну омладину, у ствари ликвидирала револуционарни и неискварени Ској. Како сам војника тад чак можда уверио да то никако нисам могао рећи, ни Шанету сад ту важну истражну чињеницу нисам признавао него ће ми она остати за признавање на Голом отоку, у такозваној допуни записника. И вероватно је било још таквих ствари.

Шане је све то слушао врло задовољно. Климао је главом пред оном младом женом као професор.

Рекао би човек, не би он могао подићи на некога ни глас, а камоли ногу. Брана се чинила да ме не познаје и гледала је пред себе у машину.

„Па, ето“, каже он, „што нам то ниси рекао одмах? Овако, морао си доста да трпиш. И још ћеш морати. Сад је за твоје признање касно. Да си то учинио онда, пустили бисмо те... Иди сад у собу. Сутра ћеш потписати записник.“

И ја сам се вратио у хелију.

7.

Сутрадан је уместо њега дошао Секулић. Заборавио сам да ли је записник куцао преда мном, и да ли је за то довео дактилографкињу или га је донео искуцан, заједно с непостављеним питањима.

„Ајде“, каже, „потпиши.“

Али ја сам знао да имам посла с лопужама и дотле сам све записнике пре потписивања читао. Мија Милачић, који ми је водио бар два-три саслушања, морао је каткад и да их исправља.

„А, добро“, рекао би, „ако ниси тако рек’о. Сад ћемо то да исправимо.“ И подсмешљиво би додавао: „Добро се ти држиш пред класним непријатељем. Даће ти друг Стаљин мудаљу.“

(Два-три пута му је, захваљујући мојој брзој памети, овај сарказам прошао. А онда сам му, једанпут, пред пуном собом затвореника, одговорио: „А теби ће друг Тито!“ Он је на то поцрвенео и излетео из собе. И више ми никад то није рекао.)

Мија би прецртавао по оних четири-пет примерака танке хартије или их чак наново увлачио у машину и уносио у текст нове формулације.

Узео сам и сад записник да читам. Секулић се на то изненади.

„Шта то радиш?“

„Па читам“, рекох.

„Па шта имаш да читаш? Зар немаш поверење у мене?“

„Имам“, кажем. „Али морам да видим шта потпи-
сујем.“

Он се и даље чуди.

„Ајде добро“, каже. „Читај.“

Тамо су све оне крупне појединости биле поређане онако како сам Шанету говорио, али уз њих су стајала и оваква „објашњења“: „А онда смо се као издајници и непријатељи партије, друга Тита и народа срели увече на корзу...“

„Еј“, рекох, „какви су ово *непријатељи* и *издајници*? Па ваљда смо се срели као људи, а не као издајници!“

„Како као људи?“, пита он најозбиљније. „Па имали сте уговорен састанак и нашли сте се као непријатељи. Немој!“

„Ма какав уговорен састанак!“, кажем. „Изашли смо да се прошетамо као и други! Куд ћеш овде да изађеш него на корзо, и на игранку и у биоскоп – кад их има!“

„Е, немој. Ти можда – добро! – ниси ни свесан шта си радио, ал’ они су непријатељи. Објективно су то! И састајали сте се као непријатељи.“

„Ма нисам ја то рекао! Ни Шанету ни теби, и ти мени сад то утураш у уста!“

„Али – погледај! – објективно! *Објективно!* Ти си рек’о шта сте причали и – објективно! – они су то. Немој.“

„Али ја то нисам рекао! Кад сте ви то чули од мене?“

Укопао сам се у тврђење да им такво објашњење нисам рекао, али ни Секулић није попуштао да оно што сам рекао – *објективно!* – значи баш оно што је написано.

На три-четири места око тога смо се сукобљавали. Не знам колико смо о томе разговарали можда и сат-два. И – ништа нисам успео!

„И ти сад ’оћеш“, каже он већ љутито, „да све то наново прекуцавам!“ Нисам могао ни да претпоставим шта би то за њега могло да значи. „Ајде бре! Потписуј, па да обојица идемо на ручак! Или се враћај у ћелију, па ће Шане опет с тебе да разговара!“

И готово. Потписао сам. Не знам да ли сам игде уопште, на једном или два места, успео његове *објективне* закључке да померим или нисам ниједном. Бар у већини, остало је по његовом.

Пре тога, два-три месеца се није појављивао већ га је, на његов захтев или на предлог Славка Глумца, на месту вршиоца дужности опуномоћеника био заменио Шане и ми смо мислили да је некуд премештен. А онда се изненада опет појавио. Пошао је у обилазак затвора

Нашао ме је у самици. То је било накратко пре потписивања оног записника.

„Ти си још ту?“, рекао је изненађено. „Е, не могу ја ту ништа.“

И нас двојица се, осим приликом расправе о оном записнику, више нисмо видели.

Али отприлике две деценије по нашем несрећном упознавању, неко је испред хотела *Москва* у Београду зауставио мог другара Драгомира Гићу Драгићевића.

Петнаестак година старији од мене, Гића је заједно са мношвом лежао у чувеној ћупријској затворској циглани, великој соби разбијених прозора, с подом од цигле. Тај магационер из Равне Реке, који је улазио на магарцу у кафану, радио у равноречкој рудничкој лампари и многе године провео у најјевтинијим крчмама, а доста њих и у разноврсним буварама, својим изгледом, донекле идиомом и неким животним догађајима, касније је у мени извео онај толико важан *йочейни ударац* за роман *Чизмаши*. Три и по деценије био ми је онако близак како се то постаје само у затвору и далек онако како се то међу блиским дешава у животу. Гледао сам га, живахног, бучног и колоритног, као шармантног тридесет петогодишњег младог лумпацију и, после његових хиљаду и петсто дана разних затвора, као прерано остарелог деду са штапом, који сваке суботе у шест по подне свраћа к нама на лонче од две шољице кафе – никад на нешто више и никад на вечеру, али с осмехом захвалности за пакетић неког укусног залогаја који би му спремила моја жена Нена – све до његове смрти деветсто осамдесет пете, кад се претворио у неразумљиву мртву материју изван живота. За то дуго време тешио

сам га у његовом удоваштву, запошљавао у беспослици, дивио му се за вредноћу у трезвењаштву и љутио се за изгубљеност после прве чаше, облачио га у пијаничкој голотињи, бранио га од напасника који га избацују из стана, смејао се слушајући како је за чашу ракије продао наочаре и вештачке вилице, милом и силом смештао га у отворене и затворене болнице за алкохоличаре и, кад је већ као шездесетогодишњак, због кафанске увреде „слике друга Тита“, баш као Жика Курјак у *Чизмашима*, провео двадесет девет месеци у лудници Централног затвора, својим малим друштвеним моћима, удварајући се судијама и молећи адвокате, покушавао сам да га из омражене установе извучем. Памтећи и још више измишљајући, нисам последњих година више знао шта се у животу десило њему, шта Жики Курјаку, а шта и једноме и другоме. А он, као прави алкохоличарско-затворнички господин – само сам ја знао какав је господин био тај отрцани равноречки лумпација! – никад ми ни мигом није напоменуо да зна за то књижевничко замешатељство. Држао је моју књигу негде на полици, и никад се њом ни на који начин није послужио. И, као да ми је вољени испуштени син старији од оца који ме вуче из невоље у невољу, тако је то међу нама трајало све док једног леденог зимског дана нисам заједно с Неном, коју је обожавао, присуствовао у болници његовој уплахиреној болној агонији.

Оног дана пред *Москвом*, дакле, неко је моме пријатељу Гићи ставио руку на раме. Био је то човек обучен провинцијски аљкаво, као неко ко је недавно изишао из неке униформе.

„Гићо“, рекао је човек, „познајеш ли ме, Гићо? Ја сам Секулић. Љутиш ли се на мене, Гићо? Можеш ли да ми опростиш?“

Мој другар га је погледао.

„Не, Секулићу“, рекао је, „не љутим се. Много је времена одонда прошло. Ко би се због нечега тако далеког још љутио?“

То је био једини удбаш за кога сам чуо да се извињавао своме некадашњем ухапшенику; обично су у себи и даље само гајили мржњу и веровали да је све испало најбоље што је могло бити.

У сваком случају, кад је Секулић крајем педесете отишао из ћупријске Удбе, могао си да рачунаш да су у њој остали све сами немилосрдници.

8.

У таквој ситуацији, по вероватном закључку оног „тврдог језгра“ у Београду, „нови непријатељи“ су у мом градићу могли „вршљати“ како су хтели. А њих је и те како било.

Двојица ћупријских студената ухапшена су у Загребу и с првом групом отерана на Голи оток, а није довољно истражено јесу ли опако семе оставили и у родној вароши. Двојица гимназијских кандидата за чланство у партији били су искључени и против њих после тога није предузимано ништа. Члан месног комитета је на некој учитељској вечери у селу у околини испричао познату непријатељску шалу о томе како су Југословени добили прву награду на светској